

**Святитель-українець Іоан (Максимович),
митрополит Тобольський, –
останній святий, канонізований
Російською Православною Церквою
у Синодальну епоху**

протоієрей Василь Лозовицький

Загострення церковних взаємин та перехід до відвертого протистояння між Вселенським Константинопольським та Московським патріархатом (аж до розірвання євхаристійного спілкування) спричинене актуальним питанням для всіх українців – надання томосу про автокефалію Помісній церкві в Україні. За кількасотрічну історію перебування в складі РПЦ (а як про це заявлено тепер відбулося це поглинання абсолютно неканонічно) наші предки активно долучилися до всіх аспектів церковного життя і росту православ'я на теренах Російської імперії. Невипадково в сонмі святих, канонізованих у цей час, багато українців, серед яких ім'я митрополита Тобольського Іоана (Максимовича) – останнього святого Синодального періоду. У статті поставлено за мету дослідити, які саме чинники стали основою його прославлення. Для цього коротко проаналізовано феномен святості та критерії, за якими померлих зараховували до лику святих як у вселенській Церкві так і в Руській. Викладені основні хронологічні факти стосовно поховання та початків народного шанування пам'яті святителя Іоана (Максимовича), його мощей, самого офіційного церковно-державного прославлення в 1916 році, збереження подальшої пам'яті в атеїстичні радянські часи та в наш час. На основі результатів проведеної роботи можна стверджувати, що, подібно до традиційного порядку визнання святості померлого праведника, його місце шанування розпочалося з народу Божого, тих, які зберігали пам'ять про нього як пов'язану з самим місцем поховання, так і в молитовному звертанні спочатку за нього (Літургії, панахиди), а з часом і до нього: свідченням чого стали численні випадки чудесної допомоги святителя. Російська державно-церковна машина, яка до того ніби забула про «засланого» нею до Сибіру святителя, зробила спробу використати у своїх інтересах його канонізацію для піднесення народного духу після воєнних невдач та збереження територіальної єдності імперії. Так, українець («малорос»), прославлений як сибірський святий, водночас став «останнім царським святим дому Романових».

Перспективними є подальші дослідження життя і творчого спадку святителя-українця, активного церковного діяча-місіонера та плідного письменника-видавця.

Ключові слова: святість, канонізація, прославлення, святитель, митрополит, Іоан (Максимович) Тобольський, синодальна епоха.

*Ти єси слава градов Чернігова і Тобольська ...
Стихира на літії служби свт. Іоану Тобольському*

Інколи встановлення історичної правди нагадує роботу детектива або реставратора стародавньої ікони, коли, незважаючи на загальновідомі енциклопедичні факти, як зовнішні пласти-нашарування, уважний розгляд доступних свідчень приводить до нетрадиційних висновків, від давно й офіційно прийнятих постулатів – до прототипу, первісного зображення. Щось подібне можна сказати і про факт канонізації останнього святого царської Росії, українця за походженням, прославленого Святійшим Урядуючим Синодом за прямої участі імператора Миколи II-го (через 200 років після упокоєння в Бозі!).

Метою статті є висвітлення поняття святості та канонізації в Христовій церкві загалом та в Руській зокрема. Головна увага прикута до постаті митрополита Тобольського Іоана (Максимовича): Чому він був канонізований, з якою метою, з чиєї ініціативи? Чи це рука Божого Провидіння, чи простий політичний крок імперської ідеологічної машини? Збіг різноманітних обставин, як людського фактору, чи дія благодаті Духа Святого?

Певним аспектам питання прославлення митр. Іоана (Максимовича) Тобольського присвячували увагу у своїх працях як сучасники самої події, так і дослідники, серед яких Авраменко І., прот. Н. Гріфцев, прот. Дмитрій Смірнов, прот. Г. С. Тутолмін, архієпископ Варфоломій (Городцов), Гордієнко Н. С., Бусигін В. В., прот. Борис Пивоваров, Денисов М., Фомін С. В., Шильнікова Т. В. Проте комплексного аналізу і зокрема в українській богословській науці (наскільки відомо автору) не було проведено.

Новозавітне використання категорії «святість» виходить з того ідеалу, до якого покликані вірні, як такі, що отримали дар благодаті хрещення і при цьому дали «обітницю Богові доброї совісті» (І Пет. 3, 21), тобто за покликанням у вірі до іншого, нового, преображеного життя – життя у Христі.

Поняття «святості» часто відноситься до всіх християн, особливо це можна зустріти в посланнях апостола Павла. Християн прямо називають «святими» – агії (гр. *αγιοι*). Це вираз старозавітного похвалення. Він означає «виділений на служіння і слівослів'я Богові»¹.

Де ж вони мають черпати святість? Відповідь проста. У святості Христа полягає джерело святості Церкви: «Якщо початок святий, то й ціле; і коли корінь святий, то й гілля» (Рим. 11, 16). Не випадково саме право визначення святих належить Церкві, яка керується канонічними правилами, має давню апостольську традицію, що сходиться до перших християн і протягом багатовікової історії виробила критерії визначення святості життя і вчення померлих своїх членів.

Сам термін «канонізація» (від лат. *canonisatio*) – латинізована транскрипція грецького дієслова *kanonízēin* – «визначати, узаконювати на основі правила», введений у вжиток західними вченими-богословами досить пізно. У Грецькій церкві адекватного аналогу цьому терміну немає, тому в подібних випадках там використовувалося словосполучення «зарахування до лику святих» або «поміщення, вчинення в лик святих».

Практичний акт канонізації в історії Церкви зазнавав видозмін і мав свій розвиток. Багато в чому його поява була пов'язана з прагненням убезпечитися від потрапляння в церковний культ святих осіб сумнівної гідності. Так у Давній Церкві окремого акта про пошанування святих не вимагалось, справа обмежувалася внесенням їхніх імен з відома або за розпорядженням місцевого єпископа в диптихи і синодики та встановленням святкування дня їхньої кончини².

До першопочаткових списків святих Давньої Церкви входили старозавітні патріархи і пророки, новозавітні апостоли й мужі апостольські, а також постраждали за Христа свідки-мученики; їх всіх можна віднести до єдиного розряду християнських святих.

До списку цієї категорії повинні бути віднесені і «святителі» – першоієрархи Церков, які після смерті вносилися в диптихи святих уже через своє ієрархічне положення. Так, із 74 архієпископів константинопольських, починаючи з Митрофана (315-325) до Євстафія (1019-1025), не були зараховані до святих лише 18 єретиків і 7 право-

¹ Ювеналій, митр. О канонизации святых в Русской Православной Церкви – С. 7, 4.

² Ювеналій, митр. О канонизации святых в Русской Православной Церкви – С. 15, 16.

славних, причому про трьох із семи безсумнівно відомо, що вони не були канонізовані, інші ж 4, можливо, і шанувалися Церквою якийсь час. Аналогічно складалася ситуація і в Римській Церкві. Понад тридцять перших пап, зарахованих до лику святих через те, що вони всі померли мученицькою смертю, до місцевошанованих святих віднесені 26 пап, які слідували один за одним з 296 по 526 рік³.

Про те, наскільки обережно діяла Церква під час піднесення ієрархів у святі всієї Церкви, видно з того, що навіть світила богослов'я святителі Афанасій Олександрійський, Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Ниський, Іоан Златоустий, Кирило Олександрійський, Єпіфаній Кіпрський були визнані святими всієї Церкви аж у часи імператора Льва Мудрого (886-911).

У переважній більшості новопрославлені святі ставали спочатку місцевошанованими (у своїх монастирях чи єпархіях), а пізніше, у міру збільшення чудес через молитовне звертання до них як до посередників, пошанування їх ставало загальноцерковним.

Основний критерій канонізації – дар чудотворінь, проявлений за життя або після відходу святого, а в деяких випадках – наявність нетлінних останків. Три види канонізації: поряд з ликами святих за характером їхнього церковного служіння (мученики, святителі, преподобні та ін.) у Руській Церкві розрізнялися святі за поширеністю їхнього шанування – місцевохрамові, місцевоєпархіальні і загальнонаціональні.

Церковному святкуванню пам'яті святого передувала робота єпархіальної влади щодо достовірності чудес при гробі спочилого (а часто і нетління мощей), далі встановлювалось урочисте богослужіння в місцевому храмі і призначався день шанування святого, складалась особлива служба, писалася ікона, а також «житіє» з зображенням чудес, засвідчених розслідуванням церковних властей.

Панахиди по неканонізованих праведниках ставали перехідною ланкою на шляху до подальшого шанування. Оскільки церковна пам'ять – це народна пам'ять, то часто саме вона і давала матеріал для канонізації того або іншого святого. У цьому сенсі постійна (повсякчасна) і розповсюджена (по багатьох парафіях та цілих єпархіях)

³ Барсов Н. Канонизация // Энциклопедический словарь. Издатели: Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. – Т. 14. Калака – Кардамъ. – СПб.: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1895. – С. 303.

молитовна пам'ять про упокоєння зі святими подвижників часто була першим кроком до його канонізації. При цьому багаточисельні свідчення про таких святих часом підкріплювалися і доповнювалися великою кількістю розповідей про їхнє чудесне заступництво і допомогу.

Ініціатором (-ами) канонізації могли бути різноманітні носії церковної свідомості – представники духовної (єпископ) або (і) світської (імператор, князь, цар) влади, народ, а інколи навіть впливова приватна особа⁴.

Якщо спробувати коротко проаналізувати процес формування сонму руських святих, то отримаємо наступну картину.

За період від Хрещення Русі до Макаріївських соборів (1547, 1549 рр.) було встановлено загальноцерковних та місцевих пошанувань 68 святим⁵.

Макаріївські собори 1547 і 1549 рр. прославили 39 руських святих (із попередніх місцевошанованих – 23, місцевошанованими визнані 8, вперше визнані святими всієї церкви 7 і місцевошанованими – 1). Це було своєрідним підведенням підсумків 600-ліття християнства на Русі⁶.

Наступний етап в історії канонізації від Макаріївських соборів 1549 р. до постанови Синоду 1721 р. (др. пол. XVI – XVII стт.) виявився найплодовитішим – у місяцеслови та святці були внесені до 150 (146!) нових імен загальноцерковного і місцевого пошанування⁷. У своїй більшості вони померли задовго (за декілька навіть століть!) до прославлення.

Покажемо той факт, що за 200-річний період свого існування Святійший Урядуючий Синод здійснив канонізацію лише 10-ти загальноцерковних святих, серед яких не було жодного державно-політичного діяча. У цю десятку увійшли: один патріарх (Гермоген або Єрмоген), два митрополити (Димитрій Ростовський та Іоан Тобольський), шість єпископів (Інокентій Іркутський, Митрофан Воронежський, Феодосій Чернігівський, Тихон Задонський, Іоасаф Білгородський і Пітірим Тамбовський) та один монах (Серафим Саровський). Таким чином

⁴ Ювеналий, митр. О канонизации святых в Русской Православной Церкви – С. 13, 16-20.

⁵ Голубинский Е. Е. История канонизации святых в Русской ... С. 43-85.

⁶ Ювеналий, митр. О канонизации святых в Русской Православной Церкви – С. 20-21.

⁷ Голубинский Е. Е. История канонизации святых в Русской ... С. 109-158.

жодна особа з нецерковної сфери не була удостоєна піднесення до рангу загальноцерковного святого.

Одночасно за весь синодальний період склад місцевошанованих святих поповнився 15 новими «ревнителями віри і благочестя». У тому числі 2 князі (Даниїл Московський і Роман Рязанський), 3 митрополити (Феогност, Кипріан і Фотій), 9 монахів (зокрема Ніл Сорський, Іов Почаївський та ін.) і 1 юродивий⁸.

За словами церковного історика А. В. Карташова

«обмежувальний контроль петровського законодавства тимчасово зупинив цю щедрість офіційних канонізацій. Але всенародне, соборне почитання шанованих подвижників православного благочестя з казенним законодавством не рахувалося»⁹.

Всупереч формалізації процесу канонізації церковна самосвідомість відкривала все більше й більше святих угодників Божих, свідчення про них зберігалися, публікувалися в церковній пресі та систематизувалися в помісячні зводи «Жизнеописания отечественных подвижников благочестия»¹⁰.

Підсумовуючи та узагальнюючи 1000-літню історію християнства на Русі, зокрема щодо інституалізації святості, Н. С. Гордієнко вказує, що загальне число канонізованих святих було не меншим 400 і не більшим 450¹¹.

Крім канонізованих святих, є близько 500 осіб, які в різний час уподібнювали святим, але це уподібнення не вийшло за рамки місцевої ініціативи і не отримало остаточної офіційної санкції ні на місці, ні в центрі. Є. Голубінський розділив їх на дві групи. До першої він відніс «померлих, насправді шанованих»¹² – більше 250 осіб. А до другої – «померлих, насправді не шанованих, але імена яких внесені в каталоги святих» – близько 240 осіб¹³.

Саме до першої з названих груп («Список усопших на самом деле почитаемых») і відносить на початку XX-го століття свт. Іоана

⁸ Гордиенко Н. С. Новые православные святые. – К., 1991. – С. 29-30.

⁹ Карташов А. В. Очерки по истории русской церкви: В 2 т. – М., 1992. – Т. II. – С. 320.

¹⁰ Ювеналий, митр. О канонизации святых в Русской Православной Церкви.... – С. 24.

¹¹ Гордиенко Н. С. Новые православные святые. – К., 1991. – С. 37.

¹² див.: Голубинский Е. Е. История канонизации святых в Русской православной церкви. – С. 313-345.

¹³ див.: Там само. – С. 345-370.

Масимовича автор «Истории канонизации святых в Русской православной церкви» Є. Голубінський, при цьому посилається на авторитетні джерела¹⁴.

Доречним буде спробувати простежити витоки та саму процедуру прославлення українця на почесному засланні в Сибіру для того, щоб зрозуміти, хто найбільше спричинився до цього, або з якою метою і для чого кожен з цих чинників долучився до його канонізації.

9 червня 1715 року митрополит Іоан відслужив свою останню літургію, а потім влаштував трапезу для духовенства й жебраків, під час якої сам прислужував гостям. Після цього пішов до своїх покоїв, у яких на наступний ранок і був знайдений мертвим в молитовному стані на колінах перед Іллінською Чернігівською іконою Божої Матері. Тіло святителя довгий час не ховали в землю, чекаючи повернення з місіонерської поїздки митрополита Філофея (Ліщинського), який повинен був очолити похоронну відправу. Іоан був похований з відспівуванням за чернечим чином в дерев'яній прибудові Софійського собору на честь преподобних Антонія і Феодосія Києво-Печерських. Його надгробок був оздоблений віршованим написом, імовірно, авторства святителя Антонія (Стаховського)¹⁵, наступника по Чернігівській (1713), а пізніше і Тобольській (1721) кафедрі. Ікона Богородиці, перед якою Іоан молився перед своєю смертю, була поміщена у вівтарі приділу і стала шануватися як чудотворна під ім'ям Тобольського образу Божої Матері.

У 1741 році дерев'яний вівтар від старості був розібраний, і могила Іоана (Максимовича) опинилася під відкритим небом біля північної стіни собору¹⁶. У 1753 році шанувальники святителя зібрали пожертвування і відновили приділ, освятивши його на честь свт. Іоана Золотоустого, небесного покровителя митрополита. Могила Іоана розташовувалася біля правої стіни вівтаря, над нею встановили різблений надгробок і портрет святителя.

¹⁴ Преосв. Димитрия Месяцеслов, 10 Июля, 1 изд. вып. LV, стр. 42, протоиерея Путинцева Сказания о некоторых сибирских подвижниках благочестия, стр. 13, также Завалишина Описание Западной Сибири, М. 1862, стр. 314. Див.: Голубинский Е. Е. История канонизации святых в Русской православной церкви. – С. 328.

¹⁵ Див.: ДОДАТОК.

¹⁶ Ордовский-Танаевский Н. А. Воспоминания (жизнеописание мое). – М.-СПб., 1993. – С. 574.

На початку ХІХ століття в прибудові з'явилася тріщина, що йшла від склепіння до могили. Для проведення реставраційних робіт тобольський архієпископ Євгеній (Казанцев) у 1826 році направив у Синод запит, на який надійшла така вказівка (мова оригіналу): *«Переложить в новый гроб и перенести на другое место, но в том же алтаре и по той же стене, и без огласки»*¹⁷. 5 вересня того ж року могила була розкопана, і в труні були виявлені незотлілим клобук і мантия, що покривали останки¹⁸. Не розкриваючи їх, а простягнувши під ними полотно тканини, їх переклали в нову труну і закрили пеленою, труну обв'язали шнуром і скріпили архієрейською печаткою. За участю міського духовенства труну перенесли в нову могилу в лівій частині вівтаря біля жертовника, у неї помістили також дошки від старого гробу і зверху встановили дерев'яний надгробок.

У 1844 році на гроші купця Н. Ф. Мяснікова над могилою Іоана було встановлено мармуровий пам'ятник у формі стовпа, увінчаного митрою з хрестом та омофором. Його обнесли чавунною решіткою з пам'ятною дошкою. Поруч з цим надгробком установили інший мармуровий пам'ятник з портретом святителя Іоана, прикрашений сріблом і дорогоцінним камінням¹⁹. Тут же висіла пам'ятна срібна медаль як подяка святителю за отримані через нього зцілення²⁰. У 1868 році приділ був перебудований, і місце поховання Іоана виявилось всередині основного простору собору, поза вівтарем, що дало змогу його шанувальникам молитися біля гробниці та брати з неї пісок.

Починаючи з 1798 року в пам'ятній книзі собору записувалися чудеса, які відбувалися біля гробу святителя²¹. З 1879 року в день його

¹⁷ И. Н. С. К биографии митрополита Тобольскаго и Сибирскаго Иоанна Максимовича // Тобольские Епархиальные ведомости. – 1897. – № 22. – Отдел неофициальный. – С. 520.

¹⁸ Денисов М. Святитель Иоанн Тобольский и история его прославления // Сибирь православная. – 2007. – № 1. – С. 4.

¹⁹ На стене собора, над прежним местом погребения митрополита Иоанна Максимовича, святитель изображен в натуральную величину в белом клобуке и голубой с источниками мантии, с крестом в правой и жезлом в левой руке. Как по этому портрету, так и по другим, которых не мало в Тобольской епархии, видно, что святитель был высокого роста, мужествен, имел седые волосы и такую же бороду, длинную и окладистую. На бледном лице его отпечатлеваются глубокомыслие, кротость и человеколюбие. Смирнов Д., прот. Митрополит Тобольский и вся Сибири, Иоанн Максимович // Тобольские епархиальные ведомости. – 1912. – № 15. – С. 333.

²⁰ Бусыгин В. В., прот. Борис Пивоваров. Иоанн (Максимович Иван). Биография. Почитание // Православная энциклопедия. – Том XXIII. – С. 221.

²¹ Денисов М. Святитель Иоанн Тобольский и история его прославления. – С. 5.

смерті в Тобольську став щорічно відбуватися урочистий хресний хід у підгірну частину міста за участю всього міського духовенства.

Протоієрей Д. Смирнов писав (мова оригіналу):

«В Златоустовском пределе, где покоятся останки митрополита Иоанна, в прежнее время совершались еженедельно заупокойные литургии по пятницам и субботам, а в другие дни только по усердию и просьбам почитателей приснопамятного митрополита Иоанна. С 10 июня 1891 года по распоряжению покойного архипастыря Тобольского Иустина установлено ежедневное совершение литургий и панихид об упокоении митрополита Иоанна Максимовича в придельном соборном храме»²².

У 1891 році єпископ Тобольський і Сибірський Іустин (Полянский) зробив розпорядження (як сам назвав його духовний заповіт), де, зокрема, зазначено (мова оригіналу):

«... в Иоанно-Златоустовском приделе, где почивают останки в Бозе почившего митрополита Иоанна, в течение года, кроме великих постов, на будущее время всегда неотложно совершаемы были Божественные литургии, с поминовением святителя Иоанна за упокой и панихидами по нём. Да сопричтет его Господь Бог к лику святых угодников Своих, и молитвами его помилует и спасёт нас грешных, почитателей святой памяти его!

Посему прошу и молю и властью от Бога мне данною приказываю, чтобы а) соборяне исполняли сие завещание свято и нерушимо и б) все желающие себе спасения записали святое имя усопшаго в свои поминальники и усердно молились о нём»²³.

Власноруч написане розпорядження владики помістили в рамку і повісили біля вікна поряд з гробницею митрополита Іоана. На пам'ятник святителю єпископ Іустин поклав також мідний вінок з хрестом. У 1892 році на гробницю митрополита для читання прочанами поклали видання перекладеного ним «Іліотропіону». У 1900 році замість мармурового надгробка за розпорядженням єпископа

²² Смирнов Д., прот. Митрополит Тобольский и всея Сибири, Иоанн Максимович // Тобольские епархиальные ведомости. – 1912. – № 15. – С. 333.

²³ Там само. – С. 334.

Антонія (Каржавіна) була споруджена срібна рака з позолоченим покрывом, на її кришці помістили образ Іоана Золотоустого.

Про ступінь церковно-народного шанування промовисто говорить звернення жителів Тобольська до імператора Миколая II (мова оригіналу):

«Счастливым считает себя город Тобольск и тем, что здесь покоится приснопамятный и всеми нами чтимый за Угодника Божия Митрополит Тобольский Иоанн (Максимович).

...Недолго он правил Тобольской епархией (около 4 лет), но любовь народная к этому святителю сохранилась неизменно на протяжении двух веков. Причиной тому послужила его богоугодная жизнь»²⁴.

Прихильником якнайшвидшої канонізації святителя на початку ХХ ст. був також Тобольський єпископ Варнава (Накропін). Саме він у 1913 році з наближенням 200-ліття з дня смерті Іоана від імені з'їзду духовенства і церковних старост Тобольської єпархії проініціював і направив у Святійший Правлячий Синод та імператору Миколі II клопотання про канонізацію митрополита Іоана. У відповідь Синодом було рекомендовано провести огляд останків Іоана і вивчити повідомлення про чудотворіння за молитвами до нього.

Єпископ Варнава, виконуючи вказівку Синоду, *«у строгій тайні»*, 16-23 жовтня 1914 року разом з комісією підняв зі склепу останки святителя, змінив на них облачення і переклав у спеціально приготувану срібну раку. У процесі перенесення комісія оглянула останки, і було заявлено про їхню нетлінність:

«Господь прославил Своего угодника нетлением и благоуханием костей, подобно большинству открыто почитающих святителей Российской Церкви и преподобных Сергия Радонежского, Серафима Саровского и других»²⁵.

У січні 1915 року єпископ Варнава доповів у Святійшому Синоді про результати роботи комісії, а також про зафіксовані (бл. 40) випад-

²⁴ Орывок из текста прошения жителей Тобольска Императору Николаю II с ходатайством о прославлении святителя Иоанна Тобольского // *Интернетресурс*.

²⁵ Деяние Святейшего Синода (февр. 12 дня 1916 г.) [о прославлении свт. Иоанна] // Тобольские епархиальные ведомости. – 1916. – № 9. Часть официальная. – С. 102.

ків чудесної допомоги за молитвами до святителя Іоана. Однак останній визнав повідомлення Варнави недостатнім і прийняв рішення провести необхідне для канонізації розслідування. Його доручили провести архієпископу Іркутському Серафиму (Мещерякову), який при своєму відвідуванні Тобольська оглянув останки Іоана і опитав прихожан²⁶.

У серпні 1915 року після прийняття імператором Миколою II звання Верховного головнокомандувача єпископ Варнава направив йому вітальну телеграму з проханням дозволити прославити Іоана Тобольського. Відповідь імператора була суперечливою: «*Проспівати величання можна, прославити не можна*»²⁷ (як відомо величання померлим і не прославленим в лику святих не співають). Варнава 27 серпня пізно ввечері при численному зібранні народу відправив молебень біля раки Іоана, але співав тропарі святителю Іоанну Золотоустому з приспівом «*Святителю, отче Іоане, моли Бога за нас*» і тільки у відпусті явно пом'янув Іоана Тобольського. За такою ж схемою в наступні дні почалося регулярне служіння молебнів.

Звістка про те, що трапилося, дійшла до Синоду. Варнаву викликали до Петрограда. На допиті перед членами Синоду він поводився різко, заявив, що «*він зробив канонізацію за вказівкою згори*», і, незважаючи на вимогу не залишати столицю, повернувся до Тобольська. Синод прийняв рішення визнати вчинене Варнавою прославлення Іоана недійсним і повідомити про це Тобольського архієрея і його паству. Однак дане рішення Синоду не було затверджено імператором, він дав доручення «*зимовій сесії Синоду переглянути це рішення, причому просив виявити поблажливість до єпископа Варнави, що діяв із щирості, а не зі злого наміру*». У грудні 1915 року згідно з височайшим повелінням у Тобольськ прибув архієпископ Литовський Тихон (Беллавін). Він провів огляд труни, опечатав її своєю печаткою, а також зафіксував повідомлення ще про низку випадків зцілень²⁸.

²⁶ Фомин С. В. Последний Царский Святый. – М.: Паломник, 2003. – С. 155-156.

²⁷ Шавельский Г. И. Воспоминания последнего протопресвитера Русской армии и флота. – Т. 1. – С. 369-383.

²⁸ «Много записано соборным тобольским духовенством случаев благодатной помощи святителя Иоанна, и эти чудеса побудили произвести освидетельствование останков Святителя». Варфоломей, Архиепископ Новосибирский и Барнаульский. Сибирский святитель // ЖМП. 1948. – № 3. – С. 33.

20 січня 1916 року імператору була представлена синодальна доповідь, яка повідомляла про можливість провести канонізацію митрополита Іоана. На всепідданішій доповіді *«Государ Император»* у 21-й день січня 1916 року власноруч зволив накреслити:

«Приемлю предположение Святейшего Синода с умилением и тем большим чувством радости, что верю в предстательство Святителя Иоанна Максимовича, в эту годину испытаний, за Русь православную»²⁹.

Ухвалою від 22-23 січня того ж року Святійший Синод

«постановил: поручить Преосвященному Митрополиту Московскому совместно с Преосвященным Тобольским и другими имеющими прибыть в Тобольск иерархами совершить 10-го июня сего года торжественное прославление святителя Иоанна, Митрополита Тобольского и Сибирского»

– про що сповіщалася всеросійська паства в *«Діянні»* (посланні) Святійшого Синоду від 12 лютого 1916 року³⁰, затвердженому і підписаному в засіданні Синоду 15 лютого³¹.

10 червня 1916 року відбулося урочисте прославлення Іоана Тобольського, звершене собором з тринадцяти архієреїв на чолі з митрополитом Московським і Коломенським Макарієм (Невським). Напередодні 8 червня митрополит Макарій особисто розкрив труну з останками Іоана, омив мощі, надів на них нове вбрання і перекавав їх у срібний ковчег, який помістили в нову кипарисову труну (труна і ковчежець були виготовлені на пожертвування москвичів і спеціально привезені до Тобольська на канонізацію). Проповіді на всенічній (8 червня) і заупокійній літургії (9 червня) виголошував протоієрей Іоан Восторгов.

У день канонізації труну з мощами святителя Іоана було відкрито і після хресного ходу встановлено на соборній площі для поклоніння

²⁹ *Цит. по:* Деяние Святейшего Синода. Февраля 12 дня 1916 года. // «Церковные Ведомости, издаваемые при Святейшем Правительствующем Синоде». 20 февраля 1916. – № 8. – С. 62 (пунктуація – по джерелу).

³⁰ Там само. С. 53-63.

³¹ Святійший Синод // «Правительственный вестник». 17 февраля (1 марта) 1916. – № 38. – С. 3.

прибулим на урочистості більш ніж п'ятдесяти тисячам прочан. Мощі повернулися в собор на наступний день, де їх на час звершення літургії помістили на горному місці, а потім труну встановили на приготоване для неї місце в соборі. Було зачитано Діяння Священного Синоду про канонізацію Іоана, днем пам'яті був обраний день його смерті – 10 червня (за юліанським календарем).

Першими відголосками в 1916 році на звершену канонізацію стали присвоєння Тобольському вчительському інституту імені Іоана Максимовича (11 червня) і освячення престолу храму села Малочусове (Курганська губернія) в ім'я новопрославленого святого (12 червня)³². У Тобольськ надійшли численні телеграми від високопоставлених осіб, які не змогли приїхати на урочистості (імператора Миколи II, імператриці Олександри Федорівни, великої княгині Єлизавети Федорівни, чернігівського архієрея та інших).

Таким чином, у 1916 р, в кризовий для Росії час, церква зробила спробу посилити православ'я, нагадати про служіння вірі й «Отечеству». Це був час ломки колишньої системи ідеологічних уявлень і ціннісних установок, час, що ніс у собі небезпеку для подальшого розвитку російської державності, її стабільності. Як ніколи, саме в цей час була потрібна фігура, яка б служила ідеї єднання держави і народу. Був потрібен святий покровитель, образ якого повернув би церкві апостольську ауру, викликав в історичній пам'яті росіян історичні події, пов'язані з ідеєю безкорисливого служіння й інтелектуального смирення.

На думку російської дослідниці прославлення Тобольського митрополита Т. В. Шильнікової, надія, що канонізація Іоана повинна служити ідеї соборності і перешкоджати трагічному розділенню народу, виразно простежується в резолюції Миколи II на доповіді, написаній у піднесено-панегіричному стилі:

«Приемлю предположение Святейшего Синода с умилением и тем большим чувством радости, что верю в предстательство Святителя Иоанна Максимовича, в эту годину испытаний, за Русь православную». Митрополит Іоан сприймався не тільки

³² Денисов М. Святитель Иоанн Тобольский и история его прославления. – С. 7-8.

*як покровитель Урало-Сибірського регіону, а й як оборонець за весь російський народ, і особливо за російську армію*³³.

Після святкувань митрополит Макарій 10 червня 1916 р відправив у ставку до Миколи II телеграму, відзначаючи, що прославляння Іоана знаменне не тільки для Сибіру, але і для всього російського народу. Надія, що саме образ Іоана (Максимовича) посилить авторитет влади, втрачений у процесі програних Росією воєн початку століття, відчувається в тексті телеграми:

*«...Мы пламенно молим Господа, сил да подаст Он Вашему Императорскому Величеству... силы бодрость и помощь свыше на сокрушение дерзкого врага, поднявшего оружие на мирный христианский народ наш...»*³⁴.

У 1919 році Тобольськ був зайнятий Червоною армією. Перед вступом військ у місто мощі святителя керуючий Тобольською єпархією Березовський єп. Іринарх (Сінеоков-Андрієвській) помістив у підвал Покровського собору, звідки їх підняли 15 вересня 1920 року. 10 жовтня 1922 року мощі святителя Іоана були відкриті за розпорядженням Тюменського губвиконкому³⁵. Відбувалося це блюзнірство в присутності великої кількості людей комісією з представників виконкому та духовенства на паперті Покровського собору. Після виставлення останків на всезагальний огляд був влаштований антирелігійний мітинг. Деякий час після того мощі залишалися в соборі, а потім були передані в антирелігійний відділ краєзнавчого музею, відкритого в архієрейському будинку.

Зі зміною радянської державної політики щодо Церкви в червні 1946 року архієпископ Новосибірський і Барнаульський Варфоломій (Городцов) відвідав Тобольськ і оглянув мощі Іоана Тобольського. У липні того ж року він звернувся до патріарха Алексія I за підтримкою в питанні повернення мощей церкві. Архієпископ Варфоломій 2 березня 1947 року направив клопотання в Раду у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР, яке було задоволено, і 14 червня мощі святителя були повернуті в Покровський собор. З огляду на це Новосибірське

³³ Шильникова Т. В. Идеализация Иоанна ... – С. 192, 193.

³⁴ *Цит. по:* Фомин С. В. Последний Царский Святой. – С. 401.

³⁵ Бусыгин В. В., прот. Борис Пивоваров. Иоанн (Максимович Иван). – С. 222.

єпархіальне управління перевидало службу святителю³⁶: з благословення Святійшого Патріарха Алексія I в 1947 році митрополитом Варфоломієм (Городцовим) в Новосибірську³⁷. У службі він прославляється як *«истинный любитель Слова Божия, мудрый наставник и подвижник, архипастырь нищелюбивый и благостный»*, *«в земле Сибирской подвиг святительский скончавший и блаженною кончиною своею святость свою явивший»*³⁸.

У 1984 році (за кілька років до 1000-ліття Хрещення Русі) з благословення патріарха Пимена в день пам'яті святого було встановлено святкування на честь Собору Сибірських святих. Того року в переддень свята на малій вечірній єпископ Омський і Тюменський Максим (Кроха) біля раки з мощами святителя Іоана прочитав акафіст святому і освятив ікону Собору Сибірських святих, написану іконописцями майстерні Московської Патріархії.

3 квітня 2001 року згідно з рапортом митрополита Київського і всієї України Володимира (Сабодана) Священний синод РПЦ встановив у Львівській єпархії в третю неділю після П'ятдесятниці святкування Собору Галицьких святих, включивши до нього ім'я святителя Іоана³⁹.

5 грудня 2003 року з благословення Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II було встановлено святкування Собору Брянських святих, до якого увійшло ім'я Іоана Тобольського. Святкування відбувається в неділю напередодні дня пам'яті благовірного князя Олега Брянського (20 вересня (3 жовтня)).

Дивним і незрозумілим для нас може видатися той факт, коли плідний письменник, втілення інтелектуального начала в церковному житті XVII – початку XVIII ст., місіонер, який заклав основи впливу російського православ'я (а значить, і Російської держави!) на Сході в найважливішому з людських ресурсів регіоні – Китаї, виявився в

³⁶ Косик О. В., Пивоваров Б. Варфоломей (Городцов Сергей Дмитриевич) // Православная энциклопедия. Том VI. – М., 2003. – С. 513-515.

³⁷ Из духовного наследия митрополита Новосибирского и Барнаульского Варфоломея (Дневник, статьи, послания). К 40-летию со дня кончины. – Новосибирск, 1996. – С. 159.

³⁸ Див.: Миня. Июнь. – М.: Издание Московской Патриархии, 1986. – Ч. 1. – С. 310. 309-325.

³⁹ Журнал заседания Священного Синода Русской Православной Церкви от 3 апреля 2001 года. Незрозуміло яка причина того, чому святителя було зараховано до місцевошанованого сонму Галицьких святих, серед яких і просвітителі Сибіру, котрі були родом з Галичини? Можливо саме в цьому факті і полягає відповідь на поставлене запитання.

забутті. Ситуація починає змінюватися в середині XIX ст., коли час підштовхував до пошуку праведників, які могли б стати уособленням повороту православ'я до народних інтересів⁴⁰, а швидше використання народного шанування праведника в імперській державно-церковній політиці.

Формальною підставою для канонізації завжди були праведне життя, дар чудотворіння і нетлінні моці (за наявності). Якщо ж оцінювати вцілому, то слід констатувати, що підстави для канонізації святих в історії Церкви не були одноманітними, бо в кожному окремому випадку під час прославлення знаходилися особливі причини, які могли залежати як від унікальності спасительного подвигу подвижника (чи то мученик, преподобний чи юродивий), так і від тих духовних потреб, які в кожен окремо взятий історичний момент (або епоху) Церква знаходила необхідним для блага і спасіння своїх чад.

Кожній канонізації передувала підготовча робота щодо вивчення житій, трудів і подвигів канонізованого. Ця обов'язкова умова спостерігалася як при одиничному, так і при груповому прославленні угодників Божих. Цю процедурну сторону ми бачимо і щодо прославлення свт. Іоана (Максимовича) Тобольського, виокремлення сонму Сибірських, Брянських і Галицьких святих.

Особливо ж якщо взяти до уваги і той факт, що в епоху Петра I і в наступні часи (Синодальний період історії Російської Церкви) до канонізації ставилися дуже стримано (можливо, як наслідок протестантського впливу). Своєрідне відродження процесу канонізації почалося в царювання Миколи II. На думку дослідників, пов'язано це було з особливим ставленням царя до церкви і його бажанням «... *возродить союз православной церкви и православного самодержавного государства на основах "допетровской Руси"*»⁴¹. Державні політики від церкви бачили в цьому можливість стабілізувати історичну ситуацію і зміцнити владу монарха.

Тим більше це стає добре зрозумілим з огляду на те, що питання про його (свт. Іоана) зарахування до лику святих не ставилося як цер-

⁴⁰ Шильникова Т. В. Идеализация Иоанна (Максимовича) в православной традиции XIX – начала XX в. // Известия Уральского государственного университета. – 2008. – № 59. Серия 2, Гуманитарные науки. Вып. 16. – С. 187.

⁴¹ Канонизация // Христианство: энциклопедический словарь. – Т. 1. – С. 674. *Цит. по:* Шильникова Т. В. Репрезентация житийной традиции. – С. 9-10.

ковною так і державною владою протягом більше ніж ста тридцяти років.

Упертий факт, що пріоритет культової ідеалізації Тобольського митрополита належить пастві (жителям Сибіру), говорить про те, що християнський люд бачив в Іоані ідеального пастиря, з яким не могли зрівнятися єпископи наступних часів.

Народна ідеалізація, таким чином, випереджала офіційну канонізацію (в історії християнства це не такий уже рідкісний феномен, якщо не сказати загальноприйнятий порядок).

Прискорення ж темпів канонізації найімовірніше за все, виходячи з мирської логіки, було викликане історичною обставиною: загроза відторгнення України в результаті Першої світової війни, а Іоан (Максимович) стає таким «*потрібним*» святим, образом якого наче зв'язуються території Сибіру і Малоросії в єдине ціле (своєрідна церковна геополітика російської імперії початку ХХ ст.!).

Та попри всю розмаїтість причин і підстав канонізації, які ми можемо припускати, приймати або відкидати, одне залишалось і залишається незмінним: кожне прославлення святих є явленням святості Божої, воно завжди звершується за благоволінням і волевиявленням самої Церкви, як Боголюбського організму, того тіла Главою Якого є Христос, а члени якого оживляються Духом Святим і закликаються до осягнення святості, як Богоуподібнення, актуалізації потенціалу подоби Божої.

На думку автора, актуальними і перспективними будуть подальші дослідження життя і творчого спадку святителя-українця, що на власному життєвому прикладі показав істинність проповіданого ним провіденційного узгодження людської волі з Божественною.

Список джерел і літератури:

1. Деяние Святейшего Синода. Февраля 12 дня 1916 года. // «Церковные Ведомости, издаваемые при Святейшем Правительствующем Синоде». 20 февраля 1916. – № 8. – С. 53-63 (годовая пагинация).
2. Деяние Святейшего Синода (февр. 12 дня 1916 г.) [о прославлении свт. Иоанна] // Тобольские епархиальные ведомости. – 1916. – № 9. Часть официальная. – С. 91-105.

3. Журнал заседания Священного Синода Русской Православной Церкви от 3 апреля 2001 года // Интернетресурс. Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4896056.html>
4. Миней. Июнь. – М.: Издание Московской Патриархии, 1986. – Ч. 1. – С. 309-325. 661 с.
5. Надпись, бывшая на гробе Святителя Иоанна Максимовича, Митрополита Тобольского и Сибирского // Тобольские Епархиальные Ведомости. – 1916. №22. 8 июня. Отдел неофициальный. – С. 364-366.
6. Определения Святейшего Синода от 12-14 февр., 22-23 янв. 1916 г. // «Церковные Ведомости, издаваемые при Святейшем Правительствующем Синоде». 20 февраля 1916. – № 8. – С. 63.
7. Отрывок из текста прошения жителей Тобольска Императору Николаю II с ходатайством о прославлении святителя Иоанна Тобольского // Интернетресурс. Режим доступа: <http://www.tobolsk-eparhia-press.ru/prosvetitel/number.php?dat=2016.06&st=12#begin>
8. Святейший Синод // Правительственный вестник. 17 февраля (1 марта) 1916. – № 38. – С. 3.
9. Авраменко И. К прославлению свт. Иоанна (Максимовича), митр. Тобольского и Сибирского // Тобольские епархиальные ведомости. – 1916. – № 18. С. 288-296; № 19. С. 301-307.
10. Барсов Н. Канонизация // Энциклопедический словарь. Издатели: Ф.А. Брокгауз и И.А.Ефрон. – Т. 14. Калака – Кардамъ. – СПб.: Типо-Литография И.А. Ефрона, 1895. – С. 302-304. 480 с.
11. Бусыгин В.В., прот. Борис Пивоваров. Иоанн (Максимович Иван). Биография. Почитание // Православная энциклопедия. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2010. – Том XXIII. – С. 219-223.
12. Варфоломей (Городцов), архиепископ Новосибирский и Барнаульский. Сибирский святитель // ЖМП. – 1948. – № 3. – С. 30-33.
13. Голубинский Е. Е. История канонизации святых в Русской православной церкви. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Имп. о-во истории и древностей российских при Моск. ун-те, 1903. – [4], 600с. – Библиогр.: с. 3-10.
14. Гордиенко Н. С. Новые православные святые. – К.: Издательство «Україна», 1991. – 334 с.: ил.
15. Грифцев Н., прот. Исцеление по молитвам свт. Иоанна (Максимовича), митр. Тобольского и всея Сибири // Тобольские епархиальные ведомости. 1916. № 22. Отд. неофиц. – С. 363-364.
16. Денисов М. Святитель Иоанн Тобольский и история его прославления // Сибирь православная. – 2007. – № 1. – С. 2-8.
17. И. Н. С. К биографии митрополита Тобольского и Сибирского Иоанна Максимовича // Тобольские епархиальные ведомости. – 1897. – № 22. – Отдел неофициальный. – С. 518-524.
18. Канонизация // Христианство: энциклопедический словарь: в 3 т.: А – К / Ред. кол.: С. С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1993. – Т. 1. – С. 673-677. 863 с.

19. Карташев А. В. Очерки по истории русской церкви: В 2 т. – М.: ТЕРРА, 1992. – Т. I. – 686 с.; Т. II. – 569 с.
20. Косик О. В., Пивоваров Б. Варфоломей (Городцов Сергей Дмитриевич) // Православная энциклопедия. Том VI. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. – С. 513-515. 752 с.
21. Ордовский-Танаевский Н. А. Воспоминания (жизнеописание мое). – М.-СПб., 1993. – 593 с.
22. Смирнов Д., прот. Во славу свт. Иоанна, митр. Тобольского и Сибирского и всея России чудотворца // Тобольские епархиальные ведомости. 1917. – № 1. – С. 1-2.
23. Смирнов Дмитрий, прот. Митрополит Тобольский и всея Сибири, Иоанн Максимович (К приближающемуся 10 июня 1915 года двухсотлетию со дня блаженной кончины) Произнесено 10 июня 1912 г. в Тобольской градской Михайло-Архангельской церкви с некоторыми сокращениями // Тобольские епархиальные ведомости. – 1912. – Отдел неофициальный – № 13. – С. 279-285; № 14. – С. 307-314; № 15. – С. 332-340.
24. Тутолмин Г. С., прот. Чудесное исцеление по молитвам свт. Иоанна, митр. Тобольского и Сибирского // Тобольские епархиальные ведомости. – 1916. Отд. неофиц. – № 34. – С. 711; № 35. – С. 738-739.
25. Фомин С. В. Последний Царский Святой. – М.: Паломник, 2003. – 702 с.
26. Шавельский Г. И. Воспоминания последнего протопресвитера Русской армии и флота. – Нью-Йорк: Изд. имени Чехова, 1954. – Т. 1. – 415 с.
27. Шильникова Т. В. Идеализация Иоанна (Максимовича) в православной традиции XIX – начала XX в. // Известия Уральского государственного университета. – 2008. – № 59. Серия 2, Гуманитарные науки. Вып. 16. – С. 184-195.
28. Шильникова Т. В. Репрезентация житийной традиции в биографических произведениях об Иоанне Тобольском: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Екатеринбург, 2009. – 26 с.
29. Ювеналий, митрополит Крутицкий и Коломенский. О канонизации святых в Русской Православной Церкви. Доклад на юбилейном Поместном Соборе Русской Православной Церкви, посвященном 1000-летию Крещения Руси // Канонизация святых. Поместный Собор Русской Православной Церкви, посвященный юбилею 1000-летию Крещения Руси. – Троице-Сергиева Лавра 6 – 9 июня 1988 г. – С. 3-33.
30. Иоанн Тобольский // Интернетресурс. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BE%D0%B0%D0%BD%D0%BD_%D0%A2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9
31. Иоанн Тобольский // Интернетресурс. Режим доступу: http://nffedorov.ru/wiki/%D0%98%D0%BE%D0%B0%D0%BD%D0%BD_%D0%A2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9
32. Иоанн Тобольский // Интернетресурс. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BE%D0%B0%D0%BD%D0%BD_%D0%A2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9

References:

1. Deianye Sviateisheho Synoda. Fevralia 12 dnia 1916 hoda. // «Tserkovnye Vedomosty, yzdavaemye pry Sviateishem Pravytelstvuiushchem Synode». 20 fevralia 1916. – № 8. – S. 53-63 (hodovaia pahynatsyia).
2. Deianye Sviateisheho Synoda (fevr. 12 dnia 1916 h.) [o proslavlenny svt. Yoanna] // Tobolskye eparkhialnye vedomosty. – 1916. – № 9. Chast ofytsyalnaia. – S. 91-105.
3. Zhurnal zasedaniia Sviashchennoho Synoda Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy ot 3 aprelia 2001 hoda // *Internetresurs. Rezhym dostupu: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4896056.html>*
4. Myneia. Yiun. – M.: Yzdanye Moskovskoi Patryarkhyi, 1986. – Ch. 1. – S. 309-325. 661 s.
5. Nadpys, byvshaia na hrobe Sviatytelia Yoanna Maksymovycha, Mytropolyta Tobolskaho y Sybyrskaho // Tobolskye Eparkhialnye Vedomosty. – 1916. №22. 8 yiunia. Otdel neofytsyalnyi. – S. 364-366.
6. Opredeleniia Sviateisheho Synoda ot 12-14 fevr., 22-23 yanv. 1916 h. // «Tserkovnye Vedomosty, yzdavaemye pry Sviateishem Pravytelstvuiushchem Synode». 20 fevralia 1916. – № 8. – S. 63.
7. Otryvok yz teksta prosheniia zhytelei Tobolska Ymperatoru Nikolaiu II s khodataistvom o proslavlenny sviatytelia Yoanna Tobolskoho // *Internetresurs. Rezhym dostupu: <http://www.tobolsk-eparhia-press.ru/prosvetitel/number.php?dat=2016.06&st=12#begin>*
8. Sviateishyi Synod // Pravytelstvennyi vestnyk. 17 fevralia (1 marta) 1916. – № 38. – S. 3.
9. Avramenko Y. K proslavlenniu svt. Yoanna (Maksymovycha), mytr. Tobolskoho y Sybyrskoho // Tobolskye eparkhialnye vedomosty. – 1916. – № 18. S. 288-296; № 19. S. 301-307.
10. Barsov N. Kanonyzatsyia // Entsyklopedycheskyi slovar. Yzdately: F. A. Brokhauz y Y.A.Efron. – T. 14. Kalaka – Kardam. – SPb.: Typo-Lytohrafyia Y.A. Efrona, 1895. – S. 302-304. 480 s.
11. Busyhyn V. V., prot. Borys Pyvovarov. Yoann (Maksymovych Yvan). Byohrafyia. Pochytanye // Pravoslavnaia entsyklopedyia. – M.: Tserkovno-nauchnyi tsentr «Pravoslavnaia entsyklopedyia», 2010. – Tom XXIII. – S. 219-223.
12. Varfolomei (Horodtsov), arkhiepyskop Novosybyrskiy y Barnaulskiy. Sybyrskiy sviatytel // ZhMP. – 1948. – № 3. – S. 30-33.
13. Holubynskiy E. E. Ystoriia kanonyzatsyy sviatykh v Russkoi pravoslavnoi tserkvy. – 2-e yzd., yspr. y dop. – M.: Ymp. o-vo ystoryy y drevnostei rossyiskykh pry Mosk. un-te, 1903. – [4], 600s. – Byblyohr.: s. 3-10.
14. Hordyenko N. S. Novye pravoslavnye sviatye. – K.: Yzdatelstvo «Ukraina», 1991. – 334 s.: yl.
15. Hryftsev N., prot. Ystselenye po molytvam svt. Yoanna (Maksymovycha), mytr. Tobolskoho y vseia Sybyry // Tobolskye eparkhialnye vedomosty. 1916. № 22. Otd. neofyts. – S. 363-364.

16. Denysov M. Sviatytel Yoann Tobolskyi y ystoria eho proslavleniia // Sybyr pravoslavnaia. – 2007. – № 1. – S. 2-8.
17. Y. N. S. K byohrafiy mytropolyta Tobolskaho y Sybyrskaho Yoanna Maksymovycha // Tobolskye eparkhialnye vedomosti. – 1897. – № 22. – Otdel neofytsyalnyi. – S. 518-524.
18. Kanonyzatsiia // Khrystyanstvo: entsyklopedycheskyi slovar: v 3 t.: A – K / Red. kol.: S. S. Averyntsev (hl. red.) y dr. – M.: Nauchnoe yzdatelstvo «Bolshaia Rossyiskaia entsyklopediya», 1993. – T. 1. – S. 673-677. 863 s.
19. Kartashev A. V. Ocherky po ystoriy russkoi tserkvy: V 2 t. – M.: TERRA, 1992. – T. I. – 686 s.; T. II. – 569 s.
20. Kosyk O. V., Pyvovarov B. Varfolomei (Horodtsov Serhei Dmytryevych) // Pravoslavnaia entsyklopediia. Tom VI. – M.: Tserkovno-nauchnyi tsentr «Pravoslavnaia entsyklopediia», 2003. – S. 513-515. 752 s.
21. Ordovskiy-Tanaevskiy N. A. Vospomynaniia (zhyzneopysanye moe). – M.-SPb., 1993. – 593 s.
22. Smyrnov D., prot. Vo slavu svt. Yoanna, mytr. Tobolskoho y Sybyrskoho y vseia Rossyy chudotvortsia // Tobolskye eparkhialnye vedomosti. 1917. – № 1. – S. 1-2.
23. Smyrnov Dmytryi, prot. Mytropolyt Tobolskyi y vseia Sybyry, Yoann Maksymovych (K pryblyzhaiushchemusia 10 yiunia 1915 hoda dvukhsotletyiu so dnia blazhennoi konchyny) Proyzneseno 10 yiunia 1912 h. v Tobolskoi hradskoi Mykhailo-Arkhanhelskoi tserkvy s nekotorymy sokrashcheniamy // Tobolskye eparkhialnye vedomosti. – 1912. – Otdel neofytsyalnyi – № 13. – S. 279-285; № 14. – S. 307-314; № 15. – S. 332-340.
24. Tutolmyn H. S., prot. Chudesnoe ystselenie po molytvam svt. Yoanna, mytr. Tobolskoho y Sybyrskoho // Tobolskye eparkhialnye vedomosti. – 1916. Otd. neofyts. – № 34. – S. 711; № 35. – S. 738-739.
25. Fomyn S. V. Poslednyi Tsarskyi Sviatoi. – M.: Palomnyk, 2003. – 702 s.
26. Shavelskyi H. Y. Vospomynaniia poslednego protopresvytera Russkoi armyy y flota. – Niu-York: Yzd. ymeny Chekhova, 1954. – T. 1. – 415 s.
27. Shylnykova T. V. Ydealyzatsiia Yoanna (Maksymovycha) v pravoslavnoi tradytsii XIX – nachala XX v. // Yzvestiia Uralskoho gosudarstvennogo unyversyteta. – 2008. – № 59. Seryia 2, Humanytarne nauky. Vyp. 16. – S. 184-195.
28. Shylnykova T. V. Reprezentatsiia zhytynoi tradytsii v byohrafycheskykh proyzvedeniakh ob Yoanne Tobolskom: avtoreferat dySSERTatsii na soyskanye uchenoi stepeny kandydata fylolohycheskykh nauk. – Ekaterynburh, 2009. – 26 s.
29. Iuvenaliy, mytropolyt Krutytskyi y Kolomenskyi. O kanonyzatsii sviatykh v Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy. Doklad na yubyleinom Pomestnom Sobore Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy, posviashchennom 1000-letyiu Kreshcheniia Rusy // Kanonyzatsiia sviatykh. Pomestnyi Sobor Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy, posviashchenniy yubyleiu 1000-letyiu Kreshcheniia Rusy. – Troytse-Serhyeva Lavra 6-9 yiunia 1988 h. – S. 3-33.
30. Ioann Tobolskyi // Internetresurs. Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BE%D0%B0%D0%BD%D0%BD_%D0%A2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9

31. Yoann Tobolskyi // Internetresurs. Rezhym dostupu: http://nffedorov.ru/wiki/%D0%98%D0%BE%D0%B0%D0%BD%D0%BD_%D0%A2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9
32. Yoann Tobolskyi // Internetresurs. Rezhym dostupu: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BE%D0%B0%D0%BD%D0%BD_%D0%A2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9

ДОДАТОК (початок)

Напис, який був на гробі Святителя Іоана Максимовича, Митрополита Тобольського і Сибірського¹

Всяк нагроб сей взирая благоволи знати
Яко бе зде лежашу Иерарху Мати:
Печерская обитель внея же отречеся
Мира егда в иноческий обрас облечеся:
Архимандритом бывшим иноком нелестным
Инокентием званным гизелем пречестным:
Юность свою в науках вольных изжываше
Добры ритор рифмотворец и философ бяше:
Та же бе влавре добрый проповедник Слова
Божия учил люди законп Христова:
Потом смечем нашедшу гордому бесурману
На Чигирин и пленшу братию ту страну:
Послан бысть спрощением в Москву град царский
Где словом удивил всех и весь сан боярский:
И сам монарх пресветлый царь благочестивый
Алексей Михайлович к нему Милостивый:
Иявися, близу Брянска монастырь вручая
Богородицы Свенской где он обитая:
Наместником и стражем добрым пребысть тамо
Ища душеполезных семо и овамо:
А вгод тысяща шесть сот девять десят пятый
Оттоле бе со славою и честию взятый:
Во град Чернигов в елецкую честную обитель
Где поживе аки бодр и добрый строитель:
Нося на рамах иго Христова и бремя
Но сие бысть недолго з' годишнее время:
Ибо Феодосий кир Преосвященному

¹ *Текст за вид.:* Надпись, бывшая на гробе Святителя Иоанна Максимовича, Митрополита Тобольского и Сибирского // Тобольские Епархиальные Ведомости. – 1916. №22. 8 июня. Отдел неофициальный. – С. 364-366.

додаток (продовження)

Углицькому от сея жизни преставленному:
В его место на престол Черниговский избранный
Он бе от всех согласно и богом возбранный:
И поставлен на Москве при Знатном народе
В шесть сот девять десять шестом годе:
Святейшему патриарху Андриану сущу
И церковь всероссийскую в россии пасущу:
Се же бысть вдень недельный по богоявлении
Егда Акт творящися о поставлении;
Поставльшися возвратися к Чернигову граду
К врученному от Христа словесному стаду,
Где лет четырнадцать пас овцы, Христовы
И душу положить заих бе готовый:
Приом же еще труды к трудом прилагаше
И книги многи в пользу издаваше:
А наипаче в похвалу Господу всех Богу
Пречистыя Девы к ней же любовь многу:
Имяше и святых такожде в похвалу
Многи рифмы писаше и в пользу не малу:
В дому архиерейском вся бяху древяна
Здания а им вся с камене создана:
Трапеза калокольна кельи палаты
И ограда все то он потшася создати
Церковь внутрь икона многа украси сосуды
Священники врата лампы сребро злато всюды
Аки Симон Ионин иерей великий
Во дни своя утверди церковь с человеки:
Училища воздвигнув божией святыни
Что же имам о его рещи милостыни:
Алчен жажден нищ убог сироты вдовицы
Всех на него зриаху очи и зеницы:

ДОДАТОК (закінчення)

Он же их ущедряше за что они к Богу
Моляхуся да милость сним сотворить многу:
Вгод тысяча сем сот первоначесный:
Указом Государским з Чернигова взятый:
Переведен сего в тоболеск всибирские страны
И зде Митрополичей престол ему даный:
На немже жив до лета пятнадцата
По тысячном сем сот году до десяти
Дня июня А десяти июня зело рано
По временной жизни жизнь вечную внебе дано:
Всех лет пожил шездесят и полчварта лето
По временной жизни сей преиде з сего света.